माद्यः समवेतघटस्य तत्राभावात् न । द्वितीयः संयोगस्य निषेधात् नन्वेवं घटादीनां केवलान्वयित्वप्रसङ्गः तत्संयोगसमवायान्यतरस्यैव सर्वत्र निषेधादिति चेन्न तदभयनिषेधस्यैव घटनिषेधात्मकत्वात् तत् किं घटसंयोगस्यैकं तत्त्वं येन घटस्य योगनिषेधो घटनिषेधः स्यात् तत् किं घटसंयोगसमवायावेकं तत्त्वं येन तद्विधिरेव घटाविधः स्यात् न हि तौ यत्र निषेध्येते तत्र घटान्वयो येन केवलान्वयित्वं तस्य स्यात् तथा च यस्य यो विधिस्तन्निषेध एव तन्निषेध इति । यद्वा घटस्य समवायितया गेहेऽत्यन्ताभाव एव स एव गेहे घटो नास्तीति प्रतीतिविषयः कपाले संयोगितयैव । एवं सति केवलान्वयित्वत्यन्ताभावप्रतियोगितया घटोऽसन् स्यादिति चेत् भवेदेवं यदि संयोगित्वसमवायित्वाभ्यां सर्वत्रासन् स्यादिति ।

संसर्गिन् त्रि० सम्+सृज-घिनुण् । १संसर्गयुक्ते विभागानन्तरम् (यत्तव धनं तन्ममेति) कृतसमयेन एकत्रावस्थानरूपसंसर्गयुक्ते २भ्रात्रादौ ३सम्बद्धे च ।

संसार पु० संसरत्यनेन सम्+सृ-घञ् । १मिथ्याज्ञानजन्यसंस्काररूपवासनायां २देहारम्भकाष्टभेदे ३स्वाष्टदोषनिबद्धदेहपरिग्रहे च आधारे घञ् । ४विश्वे । भावे घञ् । ५सङ्गतौ । संसारगतिप्रकारो या०स्मृ०भा० दर्शितो यथा "तदन्तरप्रतिपत्तौ रंहति सम्परिष्वक्तः प्रश्ननिरूपणाभ्याम् सू० "पञ्चाग्निविद्यामाश्रित्य संसारगतिप्रभेदः प्रदर्श्यते, वैराग्यहेतोस्तत्राज्ञानुपदिष्टेति चान्ते श्रवणात् । जीवो मुख्यप्राणधर्मिणः सेन्द्रियो मनस्को विद्याकर्मपूर्वप्रज्ञापरिग्रहः पूर्वदेहं विहाय देहान्तरं प्रतिपद्यते इत्येतदवगतम् । "अथैतमेते प्राणा अभिसमायन्ति" इत्येवमादेः "अन्यच्छरीरं कल्याणतरं रूपं कुरुते" इत्येवमन्तात् संसारप्रकारणस्यात्मज्ञात्, धर्माधर्मफलोपभोगसम्भवाच्च । स किं देहजीवैर्भूतसूक्ष्मैरेव सम्परिष्वक्तो गच्छति आहोस्वित् सम्परिष्वक्त इति चिन्त्यते । किन्नावत् प्राप्तं असम्परिष्वक्त इति । कुतः करणोपादानबहुभूतोपादानस्यानुपपत्तेः । "स एतान्जीवसंस्थान् समन्वारभ्य शरीरं" इत्यत्र तैजोबाबाद्यन्नकरणानां संपादानं श्रुतौ संपठ्यते, वाक्यशेषे चक्षुरादिश्रुतेर्नात् । नैवम् नूनमेतेषां तैजोबाबादानश्रुतेर्नमसि । सुलभाश्च सर्वत्र भूतानां, यथैव हेह आरब्धव्यतिरेक एव सन्ति । ततश्च तावान् नियमः निष्प्रयोजनं, तस्मात्सम्परिष्वक्तो यातीत्येवं प्राप्ते पठ्यते आचार्यः "तदन्तरप्रतिपत्तौ रंहति सम्परिष्वक्तः" इति । तदन्तरप्रतिपत्तौ देहजीवैर्भूतसूक्ष्मैः सम्परिष्वक्तो रंहति गच्छतीत्यवगन्तव्यम् । कुतः प्रश्ननिरूपणाभ्याम् । तथा हि प्रश्नः "केन यथा पञ्चम्यामाहुतावापः पुरुषवचसो भवन्ति" इति । निरूपणञ्च प्रतिवचनं द्युपर्जन्यपृथिवीपुरुषयोषित्सु पञ्चस्वग्निषु श्रद्धाजीवसूक्ष्मशरीरेतोरूपा आहुतीरुक्त्वा "इति तु पञ्चम्यामाहुतावापः पुरुषवचसो भवन्ति" इति । तस्मादङ्गैः परिवेष्टितो जीवो रंहति व्रजतीति गम्यते" । या०भा० तत्प्रकारो दर्शितो यथा "संसरति निरुपभोगं भावैरधिवासितं लिङ्गम्" का० "तत्रस्थं तदेव शरीरं भागावतनं पुरुषस्य, कृतं दग्धमानेन षाट्कौशिकेन शरीरस्यात्मतयाह संसरतीति उपात्तमुपात्तं षाट्कौशिकं शरीरं जहाति हायं हायं चोपादत्ते, कस्मात् ? निरुपभोगं यतः षाट्कौशिकं शरीरं विना सूक्ष्मं शरीरं निरुपभोगं, तस्मात् संसरति । नन्वधर्मोऽधर्मनिमित्तः संसारः न च सूक्ष्मशरीरस्यास्ति तद्योगः, तत्कथं संसरतीत्युच्यत आह भावैरधिवासितं धर्माधर्मज्ञानाज्ञानवैराग्यावैराग्यैश्वर्यानैश्वर्याणि भावास्तदन्विता बुद्धिः तदन्वितस्य सूक्ष्मशरीरमिति तदपि भावैरधिवासितं यथा सुरभिचन्दनसम्पर्कात्सूक्ष्मं तदामोदवासितमुच्यते तथा भावैरेवाधिवासितत्वात् संसरति । कस्मात् पुनः प्रधानमिव महाभूतेष्वपि तच्छरीरं न तिष्ठतीत्युच्यत आह निरुपभोगं स्वयं गच्छतीति लिङ्गं हेतुसम्बन्धेन चास्य लिङ्गत्वमिति भावः । स्यादेतद्बुद्धिरेव बाह्यकारेन्द्रिया कस्मात् संसरति सतं सूक्ष्मशरीरेणात्मानमधिवेनेत्युच्यत आह" "चित्रं यथाश्रयमृते स्थाण्वादिभ्योविना यथा छाया । तद्वदविना विशेषैर्न तिष्ठति निराश्रयं लिङ्गम्" का० "लिङ्गमात्रं चापरान्, बुद्ध्यादयोलिङ्गं तत् अनाश्रितं न तिष्ठति । अन्यप्रयाणान्तराले बुद्ध्यादयः प्रत्युत्पन्नशरीराश्रिताः प्रत्युत्पन्नपञ्चदग्धाभावस्य सति बुद्ध्यादिभ्यात् दग्धमानशरीरदर्शनयुक्तबुद्ध्यादयस्य । विना विशेषैरिति सूक्ष्मैः शरीरैर्विना । आश्रयाभावे भवति "कुतस्तमात् पुरुषं निरुपभोगं भावैरधिवासितं" । अनुपभोगत्वेन सूक्ष्मतासुपलक्षयति आत्मनो निष्क्रमणेऽनुक्रमेण सूक्ष्मशरीरं अनुपभोगदपि हि पुरुष एव शरीरे भेते" त०कौ० ।

संसारगुरु पु० कृत० । १शम्भौ त्रिका० २सन्ततगुरौ च ।

संसारचक्र न० संसारस्य चक्रमिव । प्रत्यग्जन्मसमारम्भात्मके जीवस्य व्यापारभेदे कृतकर्मणा देहग्रहणानन्तरं तत्रोपभुज्यमानकर्मणो नाशे मरणं तदनन्तरं च स्वकर्मानुसा-